

7

DE LERAAR-ONDERZOEKER

Anje Ros en Helma Oolbekkink-Marchand

7.1 INLEIDING

Scholen, en ook de overheid, hechten steeds meer belang aan een onderzoekende houding van leraren en het gebruik van wetenschappelijke kennis. Onderzoek kan een betrouwbaar oordeel geven over de geschiktheid van methoden en aanpakken en zo ideologische discussies en trial-and-error voorkomen (Onderwijsraad, 2013). De laatste tien jaar is er in lerarenopleidingen dan ook structureel aandacht voor (praktijk)onderzoek.

Maar de vraag is wat we precies verwachten van onderzoekende leraren in de school. Welke spanningen kan dit oproepen? Hoe kunnen leraren zich ontwikkelen in deze rol? En wat is hun verantwoordelijkheid binnen de school, ook jegens collega's zonder ervaring met onderzoek? In dit hoofdstuk gaan we nader op deze vragen in.

7.2 EEN NIEUWE ROL

De rol van de leraar-onderzoeker is relatief nieuw binnen scholen. Binnen de wettelijke bekwaamheidseisen is onderzoek weliswaar een onderdeel van de brede professionele basis, maar er is geen consensus over de invulling van dit beroepsaspect binnen scholen. In toenemende mate kiezen scholen ervoor om uren beschikbaar te stellen voor de rol van leraar-onderzoeker. De (voormalige) academische opleidingsscholen, waar het bevorderen van een onderzoekscultuur en op onderzoek gebaseerde keuzes centraal staan, zijn al langer bekend met deze rol, maar ook daar verschilt de invulling per school (Ros, Timmermans, & Van der Steen, 2016). De leraar-onderzoeker voert op deze scholen vaak onderzoek uit voor schoolontwikkeling, en soms heeft hij ook een programmerende en coördinerende taak.

Maar er zijn meer invullingen mogelijk, zoals de uitvoering van praktijkonderzoek, generieke kennisontwikkeling door praktijkgericht (promotie)onderzoek en het bevorderen van onderzoek en kennisbenutting in de school (Schenke, 2015; Godfrey, 2016).

Onderzoekende houding als basis

Een onderzoekende houding geldt als een belangrijke sleutel voor onderwijsverbetering en professionalisering van leraren. Schoolleiders en leraren moeten kunnen inspelen op nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen en hun kennis up-to-date houden. Ze staan steeds voor nieuwe dilemma's en vragen waarvoor niet altijd pasklare antwoorden zijn, zoals passend onderwijs, de inzet van ICT en het motiveren van leerlingen. Leraren worden geacht onderbouwde keuzes te maken en hierop te reflecteren (Luttenberg, Oolbekkink-Marchand, & Meijer, 2018). Ze moeten hun persoonlijke waarden en doelen kunnen expliciteren om met collega's, schoolleiding en ouders de dialoog aan te kunnen gaan (Onderwijsraad, 2013).

Een onderzoekende houding wil zeggen dat leraren zichzelf steeds de vraag stellen of hun ideeën over goed onderwijs wel juist zijn en of hun aanpak wel werkt voor al hun leerlingen. Leraren met een onderzoekende houding werken planmatig en systematisch, maken gebruik van gegevens en literatuur en zijn gericht op leren van en met collega's (Van den Bergh, Ros, Vermeulen, & Rohaan, 2017). Sommige onderzoekers benadrukken een instelling die gericht is op het verzamelen, begrijpen en interpreteren van situaties en gegevens. Ze benoemen daarbij verschillende elementen: waarderen van diep begrip, uitstellen van het eigen oordeel, tolerantie voor ambiguïteit, innemen van verschillende perspectieven en systematisch vragen stellen om de kern van een kwestie

te benaderen en verzamelde gegevens gebruiken om het eigen onderwijs te verbeteren (Earl & Katz, 2006). Andere onderzoekers benoemen een kritische en nieuwsgierige houding, reflectie op de kwaliteit van hun onderwijs en voortdurend nadenken over hoe het beter kan (Cochran-Smith & Lytle, 2009). In de praktijk beschikken lang niet alle leraren over deze basishouding (Van den Bergh et al., 2017).

Uitvoeren van praktijkonderzoek

Specifieke kerntaak van de leraar-onderzoeker is het doen van praktijkonderzoek, gericht op het verbeteren van het onderwijs. Het start dan ook met een probleem uit de eigen (school)praktijk.

De leraar-onderzoeker kan kiezen uit verschillende vormen van collaboratief praktijkonderzoek, waarbij het accent soms meer op de persoonlijke professionaliteit ligt en soms meer op collectieve praktijkverbetering. Zo vertrekt actieonderzoek vanuit vragen of zorgen die hij deelt met collega's. Ax, Ponte en Brouwer (2008, p. 56) definiëren het als 'een geheel van activiteiten van leraren die via onderzoek reflecteren op hun eigen handelen en de situatie waarin dat handelen plaatsvindt en - op basis van de zo verkregen inzichten - systematisch hun handelen of de situatie waarin dat handelen plaatsvindt proberen te verbeteren'.

Sinds kort is er naast actieonderzoek ook veel aandacht voor Lesson Study. Hierbij ligt de nadruk op gerichte verbetering van lessen om het leren van leerlingen te bevorderen. Kleine teams van leraren werken op basis van een eigen vakdidactische praktijkvraag samen aan het cyclisch ontwerpen, uitvoeren en evalueren van een zogeheten onderzoeksles om te bepalen hoe leerlingen het beste leren (De Vries, Verhoef, & Goei, 2016).

Weer een ander type is ontwerpgericht onderzoek,

waarbij leraren samen een ontwerp maken, doorgaans met behulp van literatuur, bijvoorbeeld een model voor een nieuw rapport of een stagebegeleidingsplan. Dit ontwerp beproeven ze vervolgens in de praktijk. Op basis van evaluatie stellen ze het ontwerp bij en proberen ze het opnieuw uit. Deze cyclus is meermaals te herhalen.

Onderzoek gericht op team- of schoolontwikkeling is aan te passen aan de fase van onderwijsverbetering waarin de school zich bevindt (Enthoven & Oostdam, 2014). Probleem-analytisch onderzoek brengt een probleem in kaart. Diagnostisch onderzoek is gericht op verkenning van de achtergronden en mogelijke oorzaken van een probleem. Ontwerponderzoek leidt tot ontwerpeisen voor en implementatie van een nieuwe aanpak. In monitoronderzoek inventariseer je ervaringen met de invoering van een nieuwe aanpak en pas je het ontwerp op basis daarvan aan. In evaluatieonderzoek ten slotte ga je na of de interventie daadwerkelijk leidt tot de gewenste situatie of oplossing van het probleem.

Kennisontwikkeling

In sommige gevallen is algemene kennisontwikkeling het hoofddoel van onderzoek (Oolbekkink-Marchand, Van der Steen, & Nijveldt, 2014). Dit gebeurt doorgaans in de vorm van promotieonderzoek door leraren, waarbij de nadruk ligt op vakinhoud of vakdidactiek. Sinds enige jaren kunnen leraren hierbij gebruikmaken van verschillende beurzen, zoals de Dudoc-beurzen en de Lerarenbeurzen van NWO (Oolbekkink-Marchand, Leefderink, & Meijer, 2018). Zo'n promotietraject leidt daadwerkelijk tot professionele ontwikkeling, bijvoorbeeld doordat leraren hun eigen onderwijspraktijk gericht verbeteren. De beoogde bijdrage aan bredere schoolontwikkeling blijkt lastiger, al dragen leraren hier soms wel aan

bij, bijvoorbeeld door wetenschapsoriëntatie in de school op te zetten of kennis te delen met collega's (Oolbekkink-Marchand et al., 2018). Of hun onderzoek binnen de school wel of geen impact heeft, hangt in hoge mate af van de inbedding van het onderzoek in de school door schoolleiders en de mate waarin het handvatten biedt voor verbetering van het onderwijs.

Bevorderen van een onderzoekscultuur

De leraar-onderzoeker kan als rolmodel fungeren voor collega's, bijvoorbeeld door vragen te stellen over het onderwijs en onderzoek te doen naar de eigen onderwijspraktijk. Zo bevordert hij een onderzoekscultuur in de school (Ros & Van den Bergh, 2018; Ummels, Oolbekkink-Marchand, & Meijer, 2019). Ook het samen uitvoeren van onderzoek kan bijdragen aan de ontwikkeling van een kritische, onderzoekende houding (zie bijvoorbeeld Meijer, Meirink, Lockhorst, & Oolbekkink-Marchand, 2012), hoewel onderzoek doen niet automatisch leidt tot een onder-

zoekende houding (Oostdijk et al., 2018). Andere manieren om een onderzoekende houding te bevorderen zijn een reflectieve dialoog met collega's over het eigen lesgeven, het stellen (en beantwoorden) van kritische vragen en het gebruik van literatuur bij onderwijsverbetering (Ummels et al., 2019).

Bij het bevorderen van een onderzoekscultuur spelen ook school- en teamleiders een belangrijke rol. Zij kunnen het belang van onderbouwde besluiten benadrukken, het doen van onderzoek faciliteren, tijd en gelegenheid bieden voor onderzoek en de leraar-onderzoeker een duidelijke positie in de school geven. Ook kunnen ze zelf een voorbeeldrol vervullen.

Ontwikkeling tot onderzoeker

Zoals beschreven kunnen leraar-onderzoekers met praktijkonderzoek het (eigen) onderwijs verbeteren, met promotieonderzoek een bijdrage leveren aan kennisontwikkeling en een onderzoekscultuur helpen bevorderen in de school. Deze invullingen lij-

Zo doe je onderzoek

Om onderzoek te kunnen doen zijn de volgende competenties van belang (Alexakos, 2015; Taylor, 2017):

Onderzoeksvaardigheden

- goede onderzoeksvragen stellen op basis van een probleemanalyse
- selecteren van een passende onderzoeksmethode
- op een betrouwbare en valide manier verzamelen van gegevens
- helder rapporteren over een onderzoeksproces

Vaardigheden om resultaten te benutten

Hierbij gaat het om het vinden en selecteren van relevante literatuur, de kern eruit halen en de algemene kennis vertalen naar de betekenis voor het eigen handelen of de eigen school.

Daarnaast is samenwerking, het organiseren van draagvlak en het (bijdragen aan) het implementeren van onderzoeksresultaten van belang.

ken een bepaalde volgorde te suggereren, maar dat hoeft zeker niet het geval te zijn. Leraren hoeven niet eerst zelf praktijkonderzoek te doen om pas daarna een bijdrage te kunnen leveren aan de onderzoekscultuur in de school.

De invulling van de rol hangt af van de doelen binnen een school. Waar de ene school vooral de onderzoekende houding van leraren wil bevorderen, kan de andere school meer het accent leggen op de collectieve verbetering van de onderwijspraktijk. Elk doel vraagt om een andere rolinvulling.

Daarnaast vraagt elk doel of accent andere competenties van een leraar-onderzoeker. Zo zijn onderzoeksvaardigheden (zie kader op pagina 85) niet voldoende. De leraar moet ook coachende en leidinggevende vaardigheden hebben, zoals feedback kunnen geven, collectief leren organiseren en collega's weten te stimuleren en motiveren. En het doen van promotieonderzoek vergt een langere adem dan een praktijkonderzoek.

In de meeste (master)opleidingen is onderzoek doen een belangrijk onderdeel van het curriculum. Een andere mogelijkheid is om samen te werken met onderzoekers van een hogeschool of universiteit, bijvoorbeeld in het kader van opleiden in de school (begeleiding van onderzoek van studenten) of een gezamenlijke onderzoeksaanvraag en –uitvoering.

7.3 VOORWAARDEN

Wat is er nodig om de rol van de leraar-onderzoeker tot bloei te laten komen? Daartoe zijn voor scholen de volgende voorwaarden van belang:

- Ontwikkel een visie op het collectief leren en innoveren door leraren en de plaats van onderzoek en kennis daarbinnen.
 - Denk als school na over de rol van een leraar-onderzoeker die past bij het soort onderzoek dat gewenst is.
 - Creëer duidelijkheid over de taken en verantwoordelijkheden die bij deze rol horen en bespreek die in het hele team / de hele school.
 - Ga na welke kwaliteiten en competenties de rol van leraar-onderzoeker vraagt, selecteer mensen zorgvuldig voor deze rol en stimuleer de leraar-onderzoeker om zich verder te ontwikkelen.
 - Zorg ervoor dat de randvoorwaarden zijn vervuld, zoals tijd, organisatie van werkgroepen, afstemming van onderzoek op de speerpunten van de school, ruimte op een teambijeenkomst en samenwerking met een kennisinstelling.
 - Zorg voor steun en een duidelijk aanspreekpunt binnen de directie, regelmatig overleg en feedback op de aanpak zijn hierbij essentieel.
 - Evalueer regelmatig met de leraar-onderzoeker en wees niet bang om deze rol te herijken als dat nodig is.
- Voor de leraar-onderzoeker zelf hebben we de volgende adviezen:
- Zorg ervoor dat je taakomschrijving en verantwoordelijkheden helder zijn en overeenkomen met de beschikbare tijd en bevoegdheden.
 - Zorg ervoor dat je voldoende onderzoeksvaardigheden ontwikkelt, door het volgen van een (master)-opleiding, een goed handboek en door regelmatig feedback te vragen van een ervaren onderzoeker.
 - Let erop dat onderzoek een bepaalde doorlooptijd heeft en soms veel tijd en specifieke expertise vraagt. Zorg ervoor dat de keuzes voor je onderzoek passen bij je mogelijkheden.

- Vaak is er al kennis beschikbaar, die je kunt vertalen naar je eigen situatie. Maak bijvoorbeeld gebruik van de Kennisrotonde van NRO (zie 'Verder lezen').
- Zorg dat je een netwerk opbouwt met andere scholen en kennisinstellingen en dat je van hen feedback krijgt.
- Bezoek congressen en presenteer over je eigen onderzoek, je krijgt daar vaak waardevolle feedback.

7.4 CONCLUSIE

Praktijkonderzoek door leraren en kennisbenutting door scholen winnen aan belang. Ook veel leraren zien onderzoek als een waardevolle manier om hun onderwijspraktijk te verdiepen en te blijven leren. Maar we zien ook dat onderzoek in de school niet altijd eenvoudig is. De leraar-onderzoeker kan een belangrijke rol spelen om het onderzoeken van onderwijs in de school te bevorderen. In dit hoofdstuk hebben we laten zien op welke manier de rol van leraar-onderzoeker in te vullen is en welke voorwaarden hiervoor vervuld moeten worden. Als scholen nog geen of weinig ervaring hebben met onderzoek in de school, is een goede inbedding ervan in de visie van de school en in de werkrouines van leraren van belang. Het leren van andere, meer ervaren scholen kan een mooie gezamenlijke eerste stap zijn van directie en de (beoogde) leraar-onderzoeker.

LITERATUUR

Gebruikte bronnen

- Alexakos, K. (2015). *Being a teacher| researcher: A primer on doing authentic inquiry research on teaching and learning*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Ax, J., Ponte, P., & Brouwer, N. (2008). Action research in initial teacher education: An explorative study. *Educational Action Research*, 16(1), 55–72.
- Cochran-Smith, M. & Lytle, S. L. (2009). *Inquiry as Stance: Practitioner Research for the Next Generation*. New York: Teachers College Press.
- De Vries, S., Verhoef, N., & Goei, S. L. (2016). *Lesson Study: een praktische gids voor het onderwijs*. Antwerpen: Garant-Uitgevers.
- Earl, L. M., & Katz, S. (Eds.). (2006). *Leading schools in a data-rich world: Harnessing data for school improvement*. Thousand Oaks CA: Corwin Press.
- Enthoven, M. & Oostdam, R. (2014). De functie en zin van praktijkgericht onderzoek door studenten van educatieve hbo-opleidingen. *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 35(3), 47-60.
- Luttenberg, J., Oolbekkink-Marchand, H., & Meijer, P. (2018). Exploring scientific, artistic, moral and technical reflection in teacher action research. *Educational Action Research*, 26(1), 75-90.
- Meijer, P., Meirink, J., Lockhorst, D., & Oolbekkink-Marchand, H. (2010). Onderzoeken door docenten in het voortgezet onderwijs. *Pedagogische studien*, 87(4), 232-252.
- Onderwijsraad (2013). *Leraar zijn*. Den Haag: Onderwijsraad.
<https://www.onderwijsraad.nl/adviezen/publicaties/adviezen/2013/03/07/leraar-zijn>
- Oolbekkink-Marchand, H. W., Van der Steen, J., & Nijveldt, M. (2014). A study of the quality of practitioner research in secondary education: impact on teacher and school development. *Educational Action Research*, 22(1), 122-139.
- Oolbekkink-Marchand, H., Leeferink, H., & Meijer, P. (2018). Professionele ruimte van promoverende leraren: Bijdragen aan professionele ontwikkeling en schoolontwikkeling. *Pedagogische Studiën*, 95, 169-194.
<http://www.pedagogischestudien.nl/download?type=document&identificer=667572>
- Oostdijk, E., Van Meenen, M., Strijbels, J., De Rooij, H., Den Hollander, I., Boei, F., & Willemse, M. (2018). Bepaalt onderzoek doen de ontwikkeling van een kritische houding? *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 39(3), 23-34.
- Ros, A., Timmermans, M., & Van der Steen, J. (2016). *De waarde van de Academische Opleidingschool. Eindrapport*. Eindhoven/Breda/Nijmegen: Fontys/Avans/HAN.
- Ros, A., & Van den Bergh, L. (2018). *Kennisbenutting in onderzoekende scholen. Eindrapport*. Eindhoven: Fontys Hogeschool Kind en Educatie.
- Schenke, W. (2015). *Connecting practice-based research and school development* (Proefschrift). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Schenke, W., Van Schaik, P. W., Heemskerk, I. M. C. C., & Boogaard, M. (2019). *Beter benutten van kennis uit onderzoek en onderwijspraktijk. Kansrijke aanpakken voor docentgroepen*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

Taylor, L. A. (2017). How teachers become teacher researchers: Narrative as a tool for teacher identity construction. *Teaching and Teacher Education*, 61, 16-25.

Ummels, M., Oolbekkink-Marchand, H. W., & Meijer, P. C. (2019). Feedback in een professionele leer gemeenschap: een onderzoek naar het versterken van de onderzoekende houding van beginnende docenten. *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 40(1), 33-45.

Van den Bergh, L., Ros, A., Vermeulen, M., & Rohaan, E. (2017). De onderzoekende houding en literatuur gebruik in onderzoekende basisscholen: een exploratie. *Pedagogische Studiën*, 94, 478-495.

Verder lezen

 Deze studie gaat over de factoren die het gebruik van wetenschappelijke kennis in het onderwijs beïnvloeden en welke rol de leraar daarin speelt. Nijland, F., Van Bruggen, J., & De Laat, M. (2017). *Kennisbenutting in het onderwijs: een literatuurstudie*. Den Bosch: ECBO. <https://ecbo.nl/wp-content/uploads/sites/3/2017/02/2017-02-Kennisbenutting-in-het-onderwijs.pdf>

 De website Onderwijs met kennis ondersteunt leraren bij het gebruik van literatuur voor onderwijsverbetering. www.onderwijsmetkennis.nl/

 Bij de Kennisrotonde van NRO kunnen scholen een verzoek indienen om een gratis literatuurstudie rondom een specifiek thema te laten uitvoeren. www.nro.nl/kennisrotonde/

 Dit boek geeft tips en instrumenten hoe je de onderzoekende houding van leraren in de school kunt bevorderen.

Van den Bergh, L., & Ros, A. (2017). *TIB-tool: Beter onderwijs? Zoek het uit! Acht aanraders*. Dordrecht: Instando.

<https://www.instando.nl/assets/TIBtools/19-Beter-onderwijs/00f922b163/Inhoud-en-hfdst-1-Goed-onderwijs-Zoek-het-uit.pdf>

 In de serie 'Leraar onderzoekt' vertellen leraren hoe zij onderzoek benutten in hun lespraktijk. *Didactiefonline.nl*.

Bal, E. (2019), Samen onderzoekend handelen. *Didactief*, mei 2019.

<https://didactiefonline.nl/artikel/samen-onderzoekend-handelen>

 In dit artikel geeft Christian Bokhove vijf tips voor het zinvol benutten van onderzoeksresultaten op school. *Didactiefonline.nl*.

Bokhove, C. (2019). Alles wat je moet weten over onderwijsonderzoek. *Didactief*, juni 2019.

<https://didactiefonline.nl/artikel/alles-wat-je-moet-weten-over-onderwijsonderzoek>